

Provinciale cultuurwaardenkaarten, een stand van zaken

LAMMERT PRINS

Met de presentatie van de Nota Belvedere in 1999 heeft ook de bijbehorende kaart met Belvederegebieden een ruime bekendheid gekregen. De kaart is samengesteld door de 'stapeling' van een archeologische, historisch-geografische en historisch (steden)bouwkundige waardenkaart. Daarmee ligt er op nationale schaal een kaart waarop de cultuurhistorisch meest waardevolle gebieden van het land zijn aangegeven. Wellicht minder bekend dan Belvedere zijn de projecten waar alle provincies aan werken, of aan hebben gewerkt, om voor het eigen provinciale grondgebied de cultuurhistorische waarden op de kaart te krijgen. Aanleiding tot deze projecten is de behoefte om het cultureel erfgoed verantwoord in de snelle ruimtelijke veranderingen te kunnen inpassen, maar ook om dat erfgoed als uitgangspunt te gebruiken bij planvorming en ontwerp voor ruimtelijke inrichting. De Belvederekaart is voor dat doel te grof en is primair bedoeld om zaken van nationaal belang in beeld te brengen.

Om het belang van cultuurhistorie goed aan te kunnen geven is in de eerste plaats goede informatie nodig. In veel provincies bestonden wel al afzonderlijke lijsten voor gebouwde monumenten en archeologische monumenten. Voor het historisch cultuurlandschap ontbrak een dergelijk bestand; hooguit beschikten provincies over inventarisatierapporten op dit terrein. Maar van een evenwichtige en samenhangende benadering van de cultuurhistorie en van een professionele cartografische presentatie was meestal geen sprake.

In de tweede helft van de jaren '90 van de 20e eeuw zijn de meeste provincies van start gegaan met het samenstellen van cultuurwaardenkaarten, in een periode dat met behulp van GIS, cd-rom en internet de mogelijkheden voor communicatie aanmerkelijk gegroeid waren ten opzichte van de periode daarvoor.

Een belangrijke voorwaarde voor een actief gebruik van cultuurwaardenkaarten is de aanwezigheid van een breed bestuurlijk draagvlak voor cultuurhistorie. Ook dat draagvlak was in de loop van de jaren '90 gegroeid, vergeleken met de voorafgaande periode. In veel provincies is dan ook een door het College van Gs vastgestelde beleidsnotitie Cultuurhistorie aanwezig. Kwam voorheen het cultureel erfgoed nog wel eens op een zogeheten 'belemmeringskaart'

in het streekplan terecht, de beleidsnotities uit de jaren '90 ademen de geest van Belvedere, dus het cultureel erfgoed als inspiratiebron en 'behoud door ontwikkeling'.

De uiteenzetting hierboven over achtergronden van de projecten wekt misschien de indruk dat er sprake was van een gecoördineerde, gezamenlijke actie van de provincies om tot dergelijke kaarten te komen, maar dat is niet het geval. De initiatieven in de provincies kwamen los van elkaar tot stand en vonden op verschillende tijdstippen plaats. Toen de eerste provincie de klus had geklaard (Noord-Brabant) waren andere (Friesland, Flevoland, Zeeland) nog maar net begonnen. Verderop in dit artikel wordt voor alle provincies de stand van zaken gegeven.

OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN

De provinciale projecten staan bekend onder de naam 'Cultuurhistorische Hoofdstructuur', 'Cultuurhistorische Waardenkaart' of 'Cultuurhistorische Elementenkaart' of onder een nog andere naam. Deze verschillende benamingen doen al vermoeden dat het niet om precies hetzelfde product gaat. Ondanks een door de werkgroep Cultuur van het Interprovinciaal Overleg in 1997 opgesteld streefbeeld voor dergelijke kaarten, laten de provinciale producten onderling soms aanzienlijke verschillen zien. Alvorens

op die verschillen in te gaan kan worden geconstateerd dat de afzonderlijke projecten voor één onderwerp in ieder geval hetzelfde uitgangspunt kennen: overal vormen de archeologie, de historische geografie en de historische (steden)bouwkunde de drie samenstellende delen van het cultureel erfgoed. In sommige gevallen zijn daar extra legenda-eenheden of specifieke onderscheidingen aan toegevoegd. Interessante voorbeelden daarvan zijn de cultuurhistorisch waardevolle groenstructuren op de waardenkaart van Noord-Brabant en een kaartlaag met 'sporen uit de Tweede Wereldoorlog' in het project van Drenthe.

De verschillen tussen de provinciale waardenkaarten hebben betrekking op details maar ook op een wezenlijk punt namelijk de waardestelling. Zo zijn er provincies waarbij sprake is van een expliciete *waardenkaart*, met als tegenhanger een *kenmerkenkaart* (Flevoland, Gelderland, Zuid-Holland, Noord-Brabant). De kenmerkenkaart biedt inzicht in de landschapsvormende functies en op de waardenkaart is aan de punten, lijnen en vlakken een cultuurhistorische waarde toegekend, meestal in drie gradaties. In andere gevallen is in mindere mate sprake van een dergelijke scheiding of ontbreekt een expliciete waardestelling zelfs geheel.

Ook in de presentatie van het materiaal is de nodige verscheidenheid aanwezig: er zijn voorbeelden waarbij de informatie een sterk visueel karakter heeft (kaarten, dwarsdoorsneden, foto's; voorbeeld: Zuid-Holland). In andere gevallen vormen teksten een belangrijke ondersteuning van de kaarten waar het gaat om verantwoording van de resultaten en een uiteenzetting over de bewoningsgeschiedenis van het betreffende gebied (voorbeeld: Noord-Holland). Tot slot verschilt ook het medium van presentatie: er zijn de traditionele, gedrukte kaarten op papier, maar de cd-rom en een weergave op internet hebben duidelijk hun intrede gedaan.

De verschillen tussen de afzonderlijke provinciale kaarten zijn voor een deel terug te voeren op een verschillend aspiratieniveau per pro-

vincie. In sommige gevallen gaat het om een cartografisch vertaald beeld van reeds aanwezige bestanden, in andere gevallen zijn in het kader van het project door onderzoek veel nieuwe gegevens geïnventariseerd, gewaardeerd of geactualiseerd.

Vertalen we beide vormen van aanpak naar een concreet onderwerp op de kaart, bijvoorbeeld het 'historisch stedenbouwkundig erfgoed', dan komen in het geval van het bestaande, niet geactualiseerde bestand alleen de door het rijk beschermde stads- en dorpsgezichten op kaart te staan. Het gaat dan om hooguit enkele tientallen vermeldingen per provincie. Wanneer er echter sprake is van nieuw, aanvullend onderzoek, wordt voor veel meer nederzettingen een historisch-stedenbouwkundige waardering aangegeven. Daarbij gaat het in aantallen om een veelvoud van de beschermde gezichten. Zowel in informatiewaarde van beide kaarten als in de investeringen om die kaartbeelden te kunnen samenstellen zitten grote verschillen.

Verschillen ontstaan verder omdat de status van de kaart verschillend geformuleerd kan zijn: sommige provincies hanteren de kaart als een instrument 'ter signalering' van het cultuurhistorisch belang en hebben een brede doelgroep in beeld. Naar het beleid toe hoeft zo'n kaart niet per se een dwingend karakter te hebben. In andere gevallen vormt de kaart onderdeel van een streekplan of provinciaal omgevingsplan en kunnen ruimtelijke ontwikkelingen aan de cultuurwaardenkaart worden getoetst. In dit geval is de kaart dus duidelijk een beleidsinstrument en heeft de kaart een veel 'hardere' status, binnen een juridisch kader (namelijk het streekplan).

Door een koppeling aan streekplan of omgevingsplan is de cultuurwaardenkaart gebonden aan de uitgangspunten voor de schaal, vormgeving en cartografische huisstijl van de betreffende provincie. En gezien de grote verschillen tussen de provinciale streekplannen op dit punt zullen ook de provinciale waardenkaarten van elkaar verschillen.

Tot slot speelt in dit verband nog de volgende omstandigheid een rol. In sommige provincies is een karterings- en waarderingsmethode geheel in eigen huis ontwikkeld, in andere gevallen werden elders gehanteerde (en beproefde) methoden geheel of gedeeltelijk overgenomen. Er is tussen de provincies onderling wel enkele malen van gedachten gewisseld over het onderwerp 'cultuurwaardenkaarten', maar dit heeft niet geleid tot een stringente onderlinge afstemming van methodes van karteren en waarden.

Het verzamelen van materiaal voor de kaart is door een enkele provincie in eigen beheer gedaan, maar meestal zijn onderdelen uitbesteed. Dat geldt vooral voor de inventarisatie en waardering van het historisch cultuurlandschap, waar de grootste leemtes in kennis zaten. Bekende bureaus op dit terrein als Alterra, Beek en Kooiman, Landview, Lantschap en RAAP hebben in die leemtes voorzien. Interessant is dat in vier provincies (Drenthe, Flevoland, Zuid-Holland en Zeeland) een relatie is gelegd tussen cultuurhistorie en een ontwerpende discipline, door een landschapsarchitect een prominente rol te geven bij de samenstelling van de kaart.

Bij de ontwikkeling van een methode van karteren en waarden hebben voorts de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in verschillende provincies een rol gespeeld. Beide diensten waren intensief betrokken bij ongeveer de helft van de projecten, bij drie andere op enige afstand en bij de overige provincies niet of nauwelijks. Een van de eerst opgeleverde kaarten betrof die voor de Rijnstreek in Zuid-Holland (mei 1997), een coproductie van de provincie Zuid-Holland en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Deze rapportage bevat de basis voor een waarderings- en karteringsmethode die door deze instellingen gezamenlijk is ontwikkeld, die later is verfijnd en ook elders is toegepast.

De onderlinge verschillen tussen producten zijn dus verklaarbaar, maar dat maakt het in een bepaald opzicht niet minder jammer dat de

kaarten op landelijke schaal niet als een eenheid gezien kunnen worden. Door de verschillen in uitgangspunten, opzet, kartering- en waarderingsmethoden en schaal zijn de kaarten maar ten dele onderling vergelijkbaar of bruikbaar als een samenhangend en consistent bestand. Voor de interpretatie van provinciegrens overschrijdende historische structuren en landelijke thema's zullen de kaarten, naar het zich nu laat aanzien, niet zonder één of meer vertaalslagen hanteerbaar zijn. Overigens is in een aantal gevallen wel bekend dat inzake provinciegrens overschrijdend erfgoed er overleg en afstemming tussen provincies onderling is geweest.

Dit artikel begon met het noemen van de Belvederekaart. Wat zijn de relaties tussen de Belvederekaart en de afzonderlijke producten van de provincies? Rijk en provincies hebben elk hun eigen spoor gevolgd, maar deze sporen hebben elkaar wel enkele malen gekruist. Bij de samenstelling van de Belvederekaart zijn de provincies geraadpleegd. Zeker in die provincies waar een karteringsproject al gestart was heeft dit tot discussies over omvang en begrenzing van Belvederegebieden geleid. Er ligt een afspraak met de provincies dat bij een update van de Belvederekaart de afzonderlijke provinciale kaarten zullen worden betrokken. Want bij de samenstelling van de Belvederekaart moest, noodgedwongen, gewerkt worden met deels onvolledige en verouderde bestanden. De resultaten van de provinciale karteringsprojecten, die vaak zijn gebaseerd op geactualiseerde en aanvullende informatie, zullen in een update van de Belvederekaart voor een nadere onderbouwing en verfijning zorgen.

OVERZICHT PER PROVINCIE

Groningen

De provincie werkt aan het samenstellen van een cultuurwaardenkaart, waarbij het (agrarische) landschap en de beeld dragers daarin de uitgangspunten zijn. Een feitelijke waardering van landschappelijke kenmerken vindt in 2002

plaats. De kaart is nadrukkelijk bedoeld als instrument voor een nieuw op te stellen Provinciaal Omgevingsplan. De kaart wordt opgesteld voor vier onderscheiden regio's en komt in gedrukte vorm uit.

Friesland

Uitvoering van het project Cultuurwaardenkaart wordt grotendeels door de provincie zelf opgezet en uitgevoerd. In 2001 vond de eerste fase plaats, het verzamelen van bestaande gegevens voor een aantal regio's en het onderbrengen daarvan in een GIS-programma. Er is geen sprake van actualisering of inventarisatie van nieuwe gegevens. Fase twee (2002) omvat het ontsluiten van die gegevens via internet en op onderdelen ook via cd-rom.

Drenthe

Voor het samenstellen van een Cultuurhistorische Hoofdstructuur is een pilot voor Zuidwest-Drenthe opgezet. Deze was in november 2001 gereed. Op basis van dit product wordt vastgesteld hoe de kaart voor de hele provincie wordt samengesteld. Dit eindproduct zou in 2003 moeten uitkomen. De kaart heeft in ieder geval een functie voor het te herziene Provinciaal Omgevingsplan, maar besloten moet nog worden of, met eventuele aanpassingen, ook andere doelgroepen bereikt moeten worden. Ook moet nog worden vastgesteld op welke wijze(n) de kaart opgeleverd zal worden, gedrukt, op cd-rom of op internet.

Overijssel

Het project 'cultuurhistorische @tlas' is opgezet door de provincie, VNG Overijssel en Het Oversticht. Laatstgenoemde organisatie neemt tevens de uitvoering op zich. Per gemeente worden de cultuurhistorische kenmerken cartografisch in beeld gebracht en op cd-rom uitgegeven. De kaart richt zich op een brede doelgroep. De oplevering van de laatste gemeente vindt plaats in voorjaar 2002.

Flevoland

In deze provincie is het project 'Kwaliteitskaart Noordoostpolder-Urk' in uitvoering. Het project heeft een beleidsmatige doelstelling en is gericht op behoud en ontwikkeling van een uniek polderconcept. De opdracht voor het project komt van de gemeenten Noordoostpolder, de gemeente Urk en de provincie Flevoland en wordt door derden uitgevoerd. De kaart wordt eveneens in de cd-rom serie van het Oversticht uitgegeven.

Gelderland

Het project Cultuurhistorische Waardenkaart is gaande, in 2001 is een proefgebied gereed gekomen. Op basis van de opgedane ervaringen wordt voor de hele provincie de kaart vervaardigd, die op papier en/of internet wordt uitgebracht. De kenmerken- en de waardenkaart is voor meerdere doelgroepen beschikbaar, een daarop gebaseerde beleidskaart geldt specifiek voor voeren van beleid in de provincie. De streefdatum voor oplevering van de kaart is eind 2002. Het onderzoek wordt voor een belangrijk deel door derden uitgevoerd.

Utrecht

Het project Cultuurhistorische Hoofdstructuur is in uitvoering, in 2000 kwam de cd-rom met 'cultuurhistorische elementen' voor de gehele provincie uit. Momenteel wordt gewerkt aan een kaart waarop de Hoofdstructuur is aangegeven, met tevens een aanduiding van het daarop te richten provinciale beleid.

Noord-Holland

Het project Cultuurhistorische Waardenkaart is in uitvoering. Van de in totaal zes regio's zijn er vijf gereed, dat wil zeggen de cd-rom met de cultuurwaardenkaart en het zogeheten 'publieksboek' dat een uitgebreide toelichting op de bewoningsgeschiedenis van de betreffende regio bevat. Het project wordt in opdracht van de provincie deels door derden uitgevoerd.

Voorafgaand aan het project is in een aantal workshops bij potentiële gebruikers van de kaart een onderzoek gedaan naar de wensen voor de inhoud en vorm van de kaart. Het project wordt in voorjaar 2002 afgerond. De informatie van de cd-rom wordt ook via internet aangeboden op de site van de provincie.

Zuid-Holland

Kartering vindt plaats onder de naam Cultuurhistorische Hoofdstructuur, waarbij de provincie in zes regio's is verdeeld en per gebied een kaartenset met toelichting uitkomt. Het onderzoek voor het project is gereed, op grond daarvan kon reeds de kaart met 'cultuurhistorische topgebieden' voor de hele provincie worden samengesteld. De oplevering van de kaarten per regio moet voor een deel nog plaatsvinden. Er vindt een omschakeling naar een digitale kartering plaats. De kaart zal op de website van de provincie komen te staan, op latere termijn volgt wellicht een cd-rom. In workshopverband is een gebruikersonderzoek gedaan naar wensen voor inhoud en vormgeving van de kaart. Het onderzoek voor de kaart is in opdracht van de provincie door derden uitgevoerd.

Zeeland

Het project Cultuurhistorische Hoofdstructuur is in uitvoering. Primair staat de informatievoorziening aan de provincie en aan andere overheden, een nevendoeel is de cultuurhistorie onder een brede aandacht te brengen. Er zal uiteindelijk één kaart voor de hele provincie verschijnen, die op cd-rom en mogelijk op internet uitgebracht zal worden. De datum van oplevering is nog niet bekend.

Noord-Brabant

De cd-rom met de Cultuurhistorische Waardenkaart voor de hele provincie was in 2000 gereed. Er is een duidelijke relatie tussen deze kaart en het nieuwe, te actualiseren streekplan. De kaart is tot stand gekomen op grond van nieuw onderzoek en geactualiseerde bestanden, vrijwel geheel door de provincie in eigen huis uitgevoerd. Gelijk met deze cd-rom wordt een tweede cd-rom aangeboden waarop de ruimtelijke ontwikkelingen in de provincie vanaf 6000 v.Chr. zijn aangegeven. Als vervolg op de waardenkaart is het 'Kookboek Cultuurhistorie' uitgebracht, waarin ideeën voor het omgaan met cultuurhistorie staan beschreven.

Limburg

Begin 2001 verscheen de gedrukte kaartenset 'Basiskaarten van de Limburgse cultuurhistorie', gebaseerd op bestaande gegevens. Het doel daarvan is het 'onder de aandacht brengen bij overheden en organisaties van het Limburgs culturele erfgoed. Een ander doel is om bij planvorming te kunnen beschikken over goed toegankelijke relevante informatie'. Het streven is om in een tweede fase, met een oplevering in 2003, een actualisatie van de gegevens en een integrale waardering te laten plaatsvinden. Onderzocht wordt nog op welke (digitale) wijze het materiaal beschikbaar komt.

Provincial cultural value maps - a survey

In the government report 'Belvedere' (1999) a map of the socio-historical values, a combination of the archeological, historical-geographical and historical-architectural values, is presented. Besides this national map the twelve provinces of the Netherlands are developing a map of their own regions. The differences between these provincial maps are considerable, both concerning the contents, the approach and the presentation.